

«Веселие Руси...»: Пияцтво як суспільний феномен Давньоруської держави

Анотація. Досліджується повсякденне життя давньоруських спільнот у таких специфічних його проявах, як хмільні учти та бенкетування. **Метою статті** є вивчення функцій кодексу застілля в культурі Русі та його ролі у соціальній практиці, осмислення пияцтва як суспільного феномену. **Методологічну основу** дослідження становить принцип історизму, зорієнтований на пізнання структур повсякденності, соціальної природи пияцтва як явища суспільно-політичного життя. **Наукова новизна.** Уперше в українській історіографії проведене комплексне соціально-антропологічне дослідження феномену пияцтва в Київській Русі. Робиться спроба стратифікації кодексів застілля як форми соціального спілкування руських спільнот, виявлення змістового наповнення їх соціальних функцій. **Висновки.** Споживання хмільних напоїв було важливим компонентом повсякденного життя Русі. Без цього не обходилися значущі сімейні події та громадські справи: як народження, так і укладення шлюбу чи поминки за померлими. Утім застілля мали не тільки утилітарно-споживацький характер, але й виконували важливу соціальну функцію. Вони були невід'ємною та дуже важливою складовою системи суспільної комунікації, одним із засобів соціального спілкування та знаряддям порозуміння. «Пири», що їх улаштовували князі з метою легітимізації й репрезентації своєї влади, набували інституціонального характеру. За посередництва спільного застілля стверджувалася та в наочній формі реалізовувалася соціально-психологічна єдність суспільних груп, громад і корпорацій. Такі бенкетування являли собою одну з найсуттєвіших форм соціального спілкування, просякнутого емоційними установками учасників спільної трапези. Хмільні учти в Русі були природним та органічним засобом людського спілкування, важливим елементом соціальних зв'язків. Порок побутового пияцтва, характерний для будь-якого суспільства, не став визначальною рисою повсякденного життя Київської держави.

Ключові слова: Київська Русь, повсякденне життя, кодекс застілля, вино, учти, пияцтво, соціальна комунікація.

Від найдавніших часів хмільні напої були незмінним супутником у житті людських спільнот різних куточків світу. Вони скрашували сіру одноманітність буднів. У пошуках збуджуючого тронку, аби поринути у стан сп'яніння люди вдавалися (причому безуспішно) до експериментів із різноманітними інгредієнтами. Наприклад, давні господарі причорноморських степів скіфи полюбили грецьке вино. Вони пили його, за звичаєм «варварських» народів, нерозбавленим і використовували в різноманітних ритуалах. Крім того, за свідченням Геродота, у хід ішли стебла та насіння конопель: «Скити беруть насіння коноплі, влазять під повсть і кидають насіння на розпалене огнем каміння. Воно куриться і дає стільки пари, як ніяка грецька парова купеля. Скити, тішачись парою, виють»¹.

Войовничі варяги були охочими до споживання грибів, що мали галюциногенні властивості. Під час своїх військово-торговельних експедицій по далеких світах

¹ Цит. за: Грушевський М.С. Війми з жерел до історії України-Руси: до половини XI в. // *Його ж.* Твори у 50 т. – Т.6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895–1900)». – Л., 2004. – С.9. Пор.: Геродот. *История в девяти книгах* / Пер. и прим. Г.А.Стратановского. – Ленинград, 1972. – IV, 75. – С.205.

вони відкрили там п'янки вина. Цю їхню пристрасть документально засвідчив арабський письменник Ібн-Фадлан, котрий у складі багдадського посольства на початку X ст. відвідав Волзьку Булгарію. У своєму звіті з-поміж іншого він зафіксував спостереження над організацією побуту та звичаїв прибулих до Булгара купців-«русів». У науці встановлено, що описані Ібн-Фадланом обрядність і зовнішній вигляд цих «русів» виказують у них скандинавів. За свідченням арабського автора, «вони дуже охочі до вина, п'ють його день і ніч, так, що іноді котрий із них і вмирає з чаркою в руках»².

І у східних слов'ян без хмільних напоїв не обходилися значущі сімейні (як от народження, укладення шлюбу, поминки за померлими) та громадські справи.

За свідченнями Ібн-Дусте, «за рік по смерті небіжчика беруть кухлів двадцять меду, іноді щось більше, іноді щось менше, несуть на той горб (могила – *В.Р.*), там же збирається родина небіжчика, їдять, п'ють і потім ідуть собі»³. Підтверджує цю, зазначену арабським автором у слов'ян практику, і вміщений у складі «Повісті временних літ» опис поминальної тризни княгині Ольги за своїм чоловіком. Вона, за свідченням літопису, звеліла передати своїм кривдникам-древлянам наступні слова: «Сице . се оуже иду к вамъ . да пристроити меды многи въ градѣ идеже оубисте мужа моего да плачюся надъ гробомъ его . и сотворю трызну мужю своему . они же то слышавше съвезоша меды многи зѣло . и възвариша»⁴. Зварені меди не віщували древлянам добра. Після того, як над могилою Ігоря було насипано земляний горб, «повелѣ (Ольга – *В.Р.*) трызну творити . посемь сѣдоша Древляне пити [...] и яко оупишася Древляне . повелѣ отроком своимъ пити на ня . а сама отиде кромѣ и повелѣ дружинѣ [своей] сѣчи Древляне . и исѣкоша ихъ пять тысяч . а Ольга възвратися Киеву и пристройи вои на прокъ ихъ»⁵.

Асортимент хмільних напоїв Русі складали переважно меди, пиво та різноманітні настоянки. Для їх виготовлення було вдосталь різноманітних плодів, дикого й культивованого хмелю. Після виходу країни на міжнародну арену, установа політичних та економічних зв'язків із сусідніми державами на столах панівної еліти з'явилося виноградне вино. Його полюбляли смакувати вже перші київські князі. Повертаючись до столиці з переможного походу на Візантію Олег із-поміж інших дорогоцінних трофеїв віз із собою й вина: «И приде Олегъ к Киеву, неся злато, и паволоки, и овощи, и вина, и всякое узорочье»⁶. Бачимо, що вишукані вина цінувалися так само, як і золототканне сукно. Грецьке вино вподобав і Святослав Ігоревич. У вкладеній київським літописцем початку XII ст. в його уста знаменитій «промові» серед причин, які обумовили наміри князя утвердити центр своєї імперії на Дунаї, згадувалося й вино, якого було вдосталь у тому краї: «Не любо ми есть в Киевѣ быти хочю жити в Переяславци на Дунаи . яко то есть середа в земли моеи . яко ту вся благая сходятся . от Грекъ злато паволоки . вина и овощеве разноличныя . изъ Чехъ же из Угоръ сребро и комони . из Руси же скоро и воскъ медь . и челядь»⁷.

Його синові – київському князеві Володимирові, котрий роздумував над вибором віри, не прийшлася до вподоби прийнята в ісламі заборона на споживання

² Грушевський М.С. Віймки з жерел до історії України-Руси: до половини XI в. – С.45. Пор.: Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Пер. и комм. А.П.Ковалевского. – Москва; Ленинград, 1939.

³ Грушевський М.С. Віймки з жерел до історії України-Руси: до половини XI в. – С.50.

⁴ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.1. – Ленинград, 1926. – Стб.57.

⁵ Там же.

⁶ Там же. – Стб.32.

⁷ Там же. – Стб.67.

свинини й вина: «Руси есть веселье питье . не можем бес того быти»⁸. Цей вкладений літописцем у Володимирові уста вислів у стереотипах суспільної свідомості асоціюється з увяленнями про нібито віковичну відданість руського люду пороку пияцтва, який буцімто успадкували і прийдешні покоління населення Східної Європи. Такі розхожі судження потребують певного коригування. Придивімося пильніше до вкритих хрестоматійним глянцем повідомлень літописних джерел про князівські бенкетування.

Витворюючи ідеальний образ християнського володаря, старокиївські книжники щедро наділяли Володимира чеснотами старозавітних царів – мудрістю Соломона, милостивістю Давида. Він постає в їхніх творах добрим дбайливцем Руської землі, мудрим і щедрим володарем. Збудував у Києві перші муровані церкви та небачені доти на берегах Дніпра розкішні будівлі княжого двору. За свідченням літопису, «оустави на дворѣ вѣ гридьницѣ пирь творити . и приходити боляром и гридемъ . и съцьскимъ, и десятицьскимъ . и нарочитымъ мужем при князи . и безъ князя . бываше множество от мясь . от скота . и от звѣрины . бѣше по избылью от всего»⁹. Бувало, що захмелілі («егда же подъпыхуться») дружинники після князівського пригостання невдоволено гомоніли між собою, нарікаючи на володаря. Якось дня 996 р., за свідченням «Повісті временних літ», будучи добре напідпитку, дружина

«начьняхуть роптати на князь глаголюще . зло есть нашим головам . да намъ ясти деревяными лжицами . а не сребряными . се слышав Володимерь повелѣ исковати лжицѣ сребрены ясти дружинѣ . рече сице . яко сребромъ и златом не имам налѣсти дружины . а дружиною налѣзу сребро и злато . якоже дѣдъ мой и отецъ мой доискася дружиною злата и сребра . бѣ бо Володимерь любя дружину . и с ними думая о строи земленѣ . и о ратехъ и о оуставѣ земленемъ»¹⁰.

Князівські достойники з'являлися «по вся неделя» до Володимирового двору не тільки й не стільки для того, щоб добре випити, смачно попоїсти та повеселитися. Ще М. Грушевський проникливо зауважував, що ці «пирування» мали глибший зміст. На тих трапезах

«стрічалися репрезентанти суспільності з дружинними й церковними, тут змінялися відносини сих елементів та загладжувався антагонізм їх, що відчувався, правдоподібно, дуже сильно, хоч і не можна виказати його наочно. В такім разі гроші, що видавалися на сі пири, а такі потрібні були на *рать многу*, не були викинені марно із політичного погляду»¹¹.

Володимирові учти не мали вузькокорпоративного, за участі тільки найближчого оточення князя, характеру. Після завершення в 996 р. будівництва першого в

⁸ Там же. – Стб.85.

⁹ Там же. – Стб.126. Вражаючого розмаху київські учти князя Володимира набули й у билинах, де вони мають такі назви, як «беседа», «столованьє», «почестный пир». Так само, як і в історичній дійсності, їх епічні замальовки не вкладаються в рамки звичайної хмільної розваги: «Це або саме “почестный пир”, тобто на честь когось, хто мав громадські заслуги, хто здійснив подвиг (воєнна перемога, вдало виконане дипломатичне доручення та ін.), або своєрідна нарада князя, хоч і супроводжувана пируванням, зі своєю військовою дружиною та іншими радниками з якогось серйозного приводу» (див.: *Линец Р.С.* Епос и Древняя Русь. – Москва, 1969. – С.125–126).

¹⁰ Лаврентьевская летопись. – Стб.126.

¹¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.1. – К., 1991. – С.531.

Києві кам'яного християнського храму, у день його освячення, Володимир «створи праздникъ великъ въ ть день . боляромъ и старцемъ градским . и убогим раздая имѣнье много»¹². Того ж таки року, після свого чудесного врятування від печенігів поблизу Василева, князь дав обітницю збудувати у цьому місті церкву Св. Преображення. І дотримав слова: «збывъ же Володимеръ сего . постави церковь . и створи праздникъ великъ . варя 300 провар меду . и съзываша боляры своя . и посадники старѣйшины по всѣмъ градомъ . и люди многы . и раздая убогимъ 300 гривенъ»¹³. Після восьмиденного свята у Василеві Володимир, «взращашеться Кыеву на Успенье святыя Богородица . и ту паки стваряще праздникъ великъ . съзывая бесчисленное множество народа»¹⁴. Для немічних і недужих містян, котрі не могли дійти до князевого двору, щоб отримати питво та їжу, Володимир, як і належить справедливому християнському володареві, ласкавому до вбогих (Пр. 19:17), звелів спорядити вози з хлібом, м'ясом, рибою, овочами, бочками з медом, квасом і розвести ці запаси по оселях міської бідноти.

В архаїчних спільнотах доби середньовіччя такі, сказати б, пирування із залученням до спільного застілля широких верств населення являли собою одну з найсуттєвіших форм соціального спілкування, просякнутого емоційними установками учасників спільної трапези. Вони були невід'ємною й дуже важливою складовою частиною системи суспільної комунікації, одним з ефективних засобів діалогу влади з народом, її легітимізації та репрезентації. За посередництва спільного застілля стверджувалася й у наочній формі реалізовувалася соціально-психологічна єдність громадських колективів¹⁵. Отже хмільні учти мали не тільки утилітарно-споживачький характер, але й виконували важливу соціальну функцію. Указуючи на особливу значимість кодексів носіння одягу та застілля в культурі середньовіччя, Ж. Ле Гофф свого часу проникливо зауважив: «У феодальному суспільстві обидва кодекси діяли особливо ефективно, адже виступали як основний критерій при визначенні соціального статусу людини і займали важливе місце у системі цінностей. Видимість, що поставала крізь призму цих правил, набувала особливої переконливості»¹⁶.

У суспільно-політичному житті Київської Русі, розбурханому постійною ворожечєю князівських кланів, кодекс аристократичного застілля був чи не найбільш ефективним засобом послаблення напруги в міжкнязівських відносинах і зняряддям порозуміння. Зібрання князів за щедро накритим столом чи розгорнутим у полі килимом, уставленим їжею та напоями, що супроводжувалися промовами й подарунками, стали інституційним, сказати б, інструментом залагодження конфліктів та вироблення прийнятної моделі мирного і дружнього співіснування. Згадками про подібні князівські «обіди» рясніють сторінки літописів. Наприклад, після свого утвердження у квітні 1160 р. на київському великокнязівському столі Ростислав Мстиславич, прагнучи заручитися приязню чернігівського Святослава Ольговича, вирушив у травні того ж року на зустріч із ним до Морівійська. Після досягнутих домовленостей і порозуміння перший запросив другого до себе в табір на обід:

«Святославъ же ѣха к нему безо всякого извѣта . и бысть же радость во ть день межю има . и дарова мнози . да бо Ростиславъ Святославу соболями

¹² Лаврентьевская летопись. – Стб.124.

¹³ Там само. – Стб.125 («вар» – одиниця виміру хмільного меду, 1 вар = 3 бочки).

¹⁴ Лаврентьевская летопись. – Стб.125.

¹⁵ Гуревич А.Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. – Москва, 1970. – С.82; Его же. Пир // Словарь средневековой культуры. – Москва, 2003. – С.359–360.

¹⁶ Ле Гофф Ж. Средневековый мир воображаемого / Пер. с фр. – Москва, 2001. – С.235.

и горностаями . и черными кунами . и песци и бѣлыми волкы . и рыбьими зубы . на заутрие же . позва . Святослав . Ростислава к собѣ на обѣдъ . и тако . быста весела паче вчерашнего дни да Святослав Ростиславу пардусь . и два коня борза . оу ковану сѣдлу . и тако розидостася оу свояси»¹⁷.

Через таку «обідню дипломатію» вдалося забезпечити своє володарювання на Київщині й Рюрикові Ростиславичу. Посівши після смерті Святослава Всеволодовича у серпні 1194 р. київський великокнязівський стіл він найперше відправив посла до свого брата у Смоленськ, кажучи йому: «Се брате се остало ми ся старѣиши всѣхъ в Роуской землѣ . а поѣди ко мнѣ Кыевоу что боудеть . на Роуской землѣ доумы и о братѣи своеи о Володимерѣ племени . и то все оукончаевѣ»¹⁸. Давид прийняв запрошення брата і прибув на човнах у Вишгород. Переговори й домовленості про старійшинство Рюрика в Руській землі точилися за обідом у Рюрика, білгородського князя Ростислава Рюриковича, а також за обідом, улаштованим Давидом для київського духовництва. Потім Давид покликав на обід федератів Русі – чорних клобуків, які попилися в нього тут усі й, задоволені князівськими дарами, розїхалися. Кияни теж почали звати Давида на пири, «подаваючи емоу честь великоу и дары многи». Той, своєю чергою, «позва Кыянь к собѣ на обѣдъ . и ту бысть с ними в весельи мнозѣ и во любви велици [...] И с братом своимъ Рюрикомъ ряды оуконча . о Роуской землѣ и о братѣи своеи о Володимерѣ племени»¹⁹.

Формою комунікації влади з рядовими верствами населення були учти, улаштовувані князями з нагоди церковних свят, значущих політичних подій та церемоній. Сповідуючи під 1115 р. про перенесення мощей братів-страстотерпців Бориса і Гліба до збудованої Володимиром Мономахом та чернігівськими князями Давидом й Олегом Святославичами кам'яної церкви у Вишгороді, літописець згадав урочистий обід, організований Олегом із цієї нагоди: «Обѣдаша оу Ольга . и пища и бысть оучрежение велико . и накормиша оубогыя страньныя . по 3 дни»²⁰.

Не обходилася без великої громадської учти й церемонія посідання великокнязівського престолу. Наприклад у 1150 р., коли Ізяслав Мстиславич увійшов до Києва, де «сѣде на столѣ дѣда свого и отца своего . с честью великою». Після інавгурації у Софійському соборі він «поѣха и съ братьею на Ярославль дворѣ и Оутры позва со собою на обѣдъ и Кыяны и ту обѣдавъ с ними . на велицемъ дворѣ на Ярославли и пребыша оу велицѣхъ весельи»²¹. Так само, як і церемонії коронування у Західній Європі, обряд посідання великокнязівського престолу в Київській Русі закінчувався, мовлячи словами Ж. Ле Гоффа, «гастрономічним апофеозом». Подібна практика, як бачимо, була універсальною нормою політичної культури середньовіччя.

Громадські обіди, неодмінним компонентом яких ставали хмільні напої, видавали значних запасів. Виноградні вина, що подавалися у князівських палацах до святкового та, мабуть, і до повсякденного столу, були товаром дорогим, що купувався на ринках Візантії, Балкан, Криму, де ще у VIII–IX ст. розвинулося товарне виноробство. Транспортувалися і зберігалися вина здебільшого у великих глиняних корчагах. Більш місткими були бочки («бъчька») та «каді» («кадь»), в яких тримали мед, пиво, квас, інші рідини²². Місцем їх складування служили спеціально

¹⁷ Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – Т.2. – Москва, 2001. – Стб.504.

¹⁸ Там же. – Стб.681.

¹⁹ Там же. – Стб.682.

²⁰ Там же. – Стб.280.

²¹ Там же. – Стб.416.

²² Воронин Н.Н. Пища и утварь // История культуры Древней Руси. – Москва; Ленинград, 1948. – Т.1. – С.271–272.

обладнані погребі-медуші або бретяниці. Під час міжусобних війн, коли комусь траплялося захопити князівський чи боярський двір, це ставало бажаною здобиччю переможців. Наприклад, коли 1146 р. чернігівські князі Ізяслав та Володимир Давидовичі напали на «сільце» Ігоря Ольговича, то виявили на князевому дворі «готовизни много . въ бретьяничахъ и в погребѣ и медовѣ и что тяжкого товара . всякого до желѣза и до мѣдти . не тягли бяхоуть от множества всего того вывозити»²³. Усі ці трофеї Давидовичі повантажили на вози (власні та дружинників) і звеліли запалити двір, церкву Св. Георгія, стодолу зі збіжжям. Відтак вони рушили на Путивль, утім захопити його змогли лише за допомоги війська київського князя Ізяслава Мстиславича. Останній призначив сюди свого посадника. При цьому було пограбовано князівський двір Святослава Ольговича. Із-поміж різноманітного добра, «иже бѣ немочно двигнуоти», у погребях було знайдено 500 берківців меду та 80 корчаг вина²⁴.

Чималими були запаси хмільних напоїв і в галицького боярина Судислава. Коли в 1229 р. на підступах до Галича військо Данила Романовича захопило його маєток, тут було виявлено багато зброї, вина і продовольства: «Даниль же взя дворъ Судислав якоже вино и овоща и корма и копии и стрел пристранно видите»²⁵. Данилові дружинники не відмовили собі у задоволенні почастиватися добірним вином, та так, що князь звелів відвести своє військо від гріха подалі на інший берег Дністра: «Даниил видив люди своя яко испилися не хотя стать у города (Галича – В.Р.) но идее на ину сторону Днестра»²⁶.

Скласти уявлення про гастрономічну культуру та антураж князівського застілля допомагає літературна замальовка зі «Слова про багатого й убогого», складеного болгарським проповідником близько 1200 р. (курсив мій – В.Р.):

«На обеде же его служба многа; сосуди златом оковани и серебром; брашьно многое различно – тетеря, гуси, жеравие и ряби, голуби, кури, заици и олени, вепреве, дичина [...] пирогове; множество поваров работающе и делающе с потом, ини много текуще, и на перстах блюда носище, ини же махающе с боязнию; ини же серебряныя умывальница держаще, ини же укропничи дѣмуще, ини стьякляница с вином носище, чаше сребрыны великыи позлащены, кубъцы и котлы; *питие же многое – мед и квас, вино, мед чистый*; пития обнощная с гусльми и свирельми; веселие многое – ласкавьци, шпылеве, смехословьци; плясания, песни»²⁷.

Трапезу влаштовано за всіма правилами благородного бенкетування: на столах, покритих скатертинами, бачимо дорогі прибори, забиту птицю, дичину та іншу вишукану їжу аристократів. Вино, що було справжньою окрасою пиру, подавалося у срібних із позолотою чашах, які, здається, були іменними. Наприклад, виявлена археологами срібна із золотим окрешем чара князя Володимира Давидовича (1139–1151 рр.) засвідчувала ім'я її власника заздоровним написом: «А се чара кня[зя] Володимирова Давидовича кто из нее пѣ[ет] тому на здорвье а хваля бога и [г]осподаря великого кня[зя]». Лаконічнішим був напис, прокреслений на внутрішній поверхні ніжки срібної чаші, що походить зі скарбу князів Ольговичів, виявленого під час археологічних досліджень 1985 р. на дитинці у Чернігові: «Княжа

²³ Ипатьевская летопись. – Стб.333.

²⁴ Там же. – Стб.334. Берковець – міра ваги, яка дорівнювала 10 пудам (понад 160 кг меду чи воску).

²⁵ Ипатьевская летопись. – Стб.758.

²⁶ Там же.

²⁷ Цит. за: История культуры Древней Руси. – С.271–272.

Гюрєва». Ураховуючи місце знахідки (на території князівського двору XII – середини XIII ст.) керівник розкопок В.Коваленко справедливо вважає власником чаші князя Георгія, представника чернігівської династії. Археолог запримітив, що з-поміж понад двадцяти князів, котрі посідали чернігівській стіл до середини XIII ст., коли й було заховано скарб, «відомий лише один, хто носив у хрещенні ім'я Георгій – Ігор, князь новгород-сіверський (1178–1198 рр.) та чернігівський (1198–1202 рр.), головний герой “Слова о полку Ігоревім”»²⁸.

На банкетах, як свідчать дані епіграфіки, виголошувалися хвальні промови і здравиці. За четвертою чашею зазвичай звучало слово чи *повчання*, виголошене кимось із представників вищого духівництва або духовним отцем-наставником князя. А вже за десертом гостей розважали придворні музики, блазні та акробати. Колективні й індивідуальні емоційні почуття вписуються у стиль святкування. Веселі князівські учти та видовища були нормою повсякденного життя двору. Про це свідчать деякі зі сцен на світських фресках у Софійському соборі в Києві, де зображено ігри, танці, акробатичні вправи та ін. Такі, зокрема, фрески «Боротьба ряджених», «Скоморохи», «Акробати». На першій із них, розміщеній у північно-західній вежі собору, зображено жартівливу боротьбу блазнів на святочних видовищах, а на двох інших сценах із південно-західної вежі – оркестр і танцюристів. Згадка про один такий, сказати б, музичний ансамбль при дворі великого київського князя Святослава Ярославича заховалася у житії Феодосія Печерського. Якось, увійшовши до «храмини», де перебував володар, святий побачив перед ним людей, що розважали його музикою та співами: «Вниде въ храм, идѣже князь сѣдеи, и се видѣ многыа играюще пред ним: овы гусленыа гласы испущающим, и инѣм мусикейскыа пискы гласящим, иныа же органныа, и тако всѣм играющим и веселяющимся, якоже обычаи ест пред князем»²⁹. Побачивши Феодосія, князь зніяковів і звелів музикантам замовкнути.

Банкетування ставали серйозним випробуванням для їх учасників – необережне слово, легковажний жарт або грубий жест могли спровокувати скандал. Якось галицькому князеві Данилу, котрий пирував зі своїми дружинниками, один зарозумілий боярин «лице зали ему чашею»³⁰. За свідченням Галицько-Волинського літопису володар, угамувавши гнів, продовжив банкетувати. Утім бувало й гірше. Для Юрія Долгорукого, якого недолюбували кияни, чаркування закінчилося трагічно: «Пивъ бо Гюрги . въ осменика оу Петрила . въ тѣ день на ночь разболѣся . и бысть болести его 5 днии и преставися Киевѣ»³¹. Мабуть, йому було підсипано отруйного зілля, аби в такий спосіб усунути його з київського великокнязівського столу.

Неперевершеними майстрами виготовляти й непомітно розчиняти отруту у вині були греки. Під час воєнного походу на Візантію князя Олега, коли його військо підійшло під стіни Царгороду, вони, як сповіщає літописець, «убояшася и рѣша выславше ко Олгови не погоубляи града имемъ ся податъ якоже хоцещи. и оустави Олегъ воя И вынесоша емоу брашно и вино и не приа его. бѣ бо оустроено со отравою. и оубояшася Греции. и рѣша нѣсть се Олегъ. но святыи Дмитреи

²⁸ Коваленко В. Скарб Ольговичів // А се его сребро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. – К., 2002. – С.130.

²⁹ Києво-Печерський патерик / Підгот. тексту, вступ, прим. Д.Абрамовича. – К., 1931 [Пам'ятки мови та письменства давньої України, т.IV]. – С.68.

³⁰ Ипатьевская летопись. – Стб.763.

³¹ Там же. – Стб.489.

посланъ на ны от Бога»³². Здатність розпізнавати отруту була під силу лише такому легендарному героєві ранньої історії Русі, яким був Віщий Олег³³. Більш реалістичною видається інша замальовка київського книжника, уміщена ним у «Повісті временних літ» під 1064 р. У ній ішлося про отруєння візантійським «котопаном» (сановником високого рангу) під час застілля тмутороканського князя Ростислава Володимировича:

«Ростиславу суцю Тмуторокани . и емлюцю дань оу Касогъ . и оу инѣхъ странах . сего же оубояшеса Грьци послаша с лествю котопана . оному же пришедшу к Ростиславу . и ввѣрившюся ему . чтяшеть и Ростислав . единою же пьюцю Ростиславу с дружиною своею . рече котопанъ княже хочю на тя пити . оному же рекши пии . он же испивъ половину . а половину дасть князю пити . дотиснувся пальцем в чашу бѣ бо имѣя под . ногтемъ растворенъе смертное и вдасть князю . оурекъ смерть до дне семага . оному же испившю»³⁴.

Убивця знав, що отрута діятиме повільно, і вирахував, що Ростислав згасне за тиждень. Отож коли на сьомий день він з'явився у візантійському Корсуні (Херсонесі), то впевнено оголосив містянам, що сьогодні Ростислав помре. Корсунці розпізнали справжню причину смерті тмутороканського князя й побили котопана камінням.

Великим споживачем вина була також церква, який цей напій був потрібен насамперед для богослужінь, адже без вина служити божественну літургію заборонялося:

«Аще кромѣ вина служити божественая литургия, се безаконие велико есть: приемъ бо рече, Господь наш Иисус Христос от плода лозного чашу, и благословив и освящъ, дасть своим святым учеником и Апостолом, рекъ: пийте от нея вси. Сега ради, аще кромѣ вина иным нѣчимъ служити, съпротивникъ есть Господняго указания; кровь бо и вода стече от ребрь Господних; сега ради и мы, вино и воду вливающе, служим»³⁵.

Церкви й монастирі потребували багато вина. Його скуповували великими партіями на міжнародних ринках. Джерелами поповнення запасів монастирських винних погребів нерідко були й пожертви заможних мирян. Київський боярин Іван («Богу ему възложившу нараз ум») прислав якоесь до Печерської обителі в Києві «три възы брашна: хлѣбы и сыр и рыбу и сочиво же и пшено, еще же и мед»³⁶. Іншого разу до монастиря «привезоша три возы *коръчагъ с вином*, их же посла жена некаа, яже бѣ придръжащи вся в дому благовѣрнаго князя Всеволода»³⁷.

Ченці практикували виготовлення вина та виноградного соку й у власних винарнях. Із «Киево-Печерського патерика» довідуємося про монастирські городи та сади, де росли яблуні, кущі калини, бузку, терену. Серед археологічного матеріалу XI–XIII ст. із розкопок на території Києва трапляються знахідки насіння

³² Лаврентьевская летопись. – Стб.30.

³³ Докл. див.: Рычка В.М. Вещий Олег в истории и памяти. – Санкт-Петербург, 2019. – С.164–172.

³⁴ Лаврентьевская летопись. – Стб.166.

³⁵ Памятники древнерусского канонического права, часть первая (Памятники XI–XV в.) // Русская историческая библиотека. – Т.6. – Санкт-Петербург, 1908. – №32. – Стб.258.

³⁶ Киево-Печерський патерик. – С.57.

³⁷ Там само. – С.58.

малини та бузини, кісточок вишень, сливи, терену, винограду³⁸. Виноградарську традицію було запозичено з візантійської монастирської практики. Відвідуючи Константинополь, Святу Гору інокі переймали культуру садівництва й селекціонування та впроваджували її вдома. Звісно, напої, виготовлені з місцевого винограду, поступалися за якістю грецьким винам. Канонічні правила дозволяли використовувати вижатий із виноградної лози сік у разі відсутності вина на літургії³⁹.

Утім вино використовувалося не тільки для літургійних потреб. Його, разом зі хмільними медами, подавали до столу на велелюдних «духовних бенкетах», улаштовуваних із нагоди церковних свят, освячення новозбудованих храмів тощо. Щоправда, «спонсорами» таких уcht були переважно князі. Наприклад, після освячення церкви Св. Василя, збудованої Святославом Всеволодовичем на великому княжому дворі в Києві 1183 р., князь «созва на пиръ тѣи доуховнии священного митрополита Никифора ины епископы игумены . и всь святительскыи чинъ . и Кыяны . и быша весели»⁴⁰. Особливу увагу до організації таких трапез виказав Рюрик Ростиславич. Після завершення в 1198 р. будівництва церкви Св. Апостолів у київському Білгороді він «созва доуховнии тѣи пиръ», до участі в якому було запрошено представників вищого духівництва, ченців і простолюдинів. Наступного року, після скінчення оборонно-будівельних робіт на Видубичах, Рюрик «постави коутью оу святого Михаила . и молитву принесе от приятѣи труда . потщания своего [...] и створи пиръ не малъ . и трапезоу со приготовленьемъ . и накорми игумени . и со калугъры всеми . и всякого чина церковнаго . и подари вся яже от первыхъ даже и до последнихъ . не токмо тоу соушая . но и прилоучившаяся»⁴¹. Такі учти виpromінювали позитивні емоції та єднали людей, даруючи їм утіху та відпочинок.

Крім велелюдних «духовних бенкетів» у Київській Русі практикувалися й камерні ритуальні трапези можновладців із духівництвом. Наприклад, київський князь Ростислав Мстиславич, який плекав наміри на порозі смерті постригтися у ченці, «устроил же бяше и сю добродетель в себе оу великыи пост . в всьскую субботу и неделю сажаша на обеде у себе 12 черныца . трети на десять Поликарп и тако накорми нищихъ отпушаша». А після закінчення сорокаденного посту, у передень Лазарів, «вси Печеряны и взимаше и по всем манастырям зваше [...] оутишиваше братью Печерскую»⁴². Містично-символічне значення подібних трапез очевидне – у такий спосіб князь маніфестував свою єдність із чернечою спільнотою.

Монастирські статути регламентували норми споживання вина. Проте для ченців, змучених суворим послухом і тривалими службами, воно було не тільки втіхою, але й неабиякою спокусою. Тож братії нелегко було встояти перед нею. Митрополит Іоанн наприкінці XI ст. вказував на те, що за монастирськими мурами нерідко відбувалися гучні хмільні учти:

«Иже в монастырѣхъ часто пиры творять, съзываютъ мужа вкупѣ и жены, и в тѣхъ пирѣхъ другъ другу преспѣвають, кто лучеи створить пиръ, си ревность не о Бозѣ, но от лукаваго бываетъ ревность си, и десною лестью приходящи и образъ милости и духовное оутѣшенъе приводящимъ и творящимъ пагубу. Подобаеть сихъ всею силою

³⁸ Пашкевич Г.О. Палеоетноботанічні дослідження давньоруського часу та середньовіччя на території України // Археологія і давня історія України. – Вип.1: Проблеми давньоруської та середньовічної археології. – К., 2010. – С.480.

³⁹ Див.: Памятники древнерусского канонического права, часть первая (Памятники XI–XV в.). – №12. – Стб.138.

⁴⁰ Ипатьевская летопись. – Стб.634.

⁴¹ Там же. – Стб.711–712.

⁴² Там же. – Стб.529–530.

възбраняти епископомъ, наоучаючи яко пьянству злу царства Божия лишаться»⁴³.

Пияцтво траплялося й серед білого духівництва, особливо парафіяльних священників. Новгородський архієпископ Ілля (Іоанн) у своєму «Повчанні», складеному 1166 р., закликав отців духовних «не вдаватися многому питию» та не виказувати цю свою пристрасть перед мирянами: «Оже бо простьчъ какъ любо грѣхъ створить, то до себе ему вина токмо, а оже мы, ть не намъ однимъ пагуба, нъ и всѣмъ людемъ: хотять бо рещи: а попи чему творять?». Святитель застерігав ієреїв:

«Вижу бо слышу, оже до обѣда пиете. Да оже мы до обѣда приемъ, то ти простьчемъ и чресъ ночь: на кого бо имъ зряче въстянутися? [...] Не еди-но же то, оже до обѣда пиете, въ и въ вечерѣ оупившеса, а завтра службу ствариете, челоувѣкомъ оугодия творите, а не Богови. И оли бо съ другомъ нъ лъзя по ширью добръ бесѣдовати, аже нъ съ Богомъ. Да то ми ся мнить, яко великъ грѣхъ собі приобрътаемъ въ томъ слоуженьи. Да молю вы ся, братие, останется того: во мнози бо питии многа бѣда есть, души грѣхъ, тѣлоу болѣзнь, от людей оукорь, церковного стояния прав нѣтоуть»⁴⁴.

Духівництво закликала вірних утримуватися від пиятики. Надмірне споживання алкогольних напоїв засуджувалося. Провідним мотивом церковних повчань та канонічних настанов було таврування пороку пияцтва. Ці викривання, що відомі й у грецькій традиції, містяться в багатьох перекладних творах. Спираючись на ті зразки та авторитет Біблії (Бут., 1, 31; Сир. 31–33; Еф. 5, 18) церковні ієрархи вмотивовували, що пияцтво,

«Богом ненавидимо есть. Сам бо Господь апостолом рече пьяницы царства Божия не наследятъ, но уготована им мука с прелюбодѣи с татми и с разбойници [...] яко и велицици мужи и угодници Божии пьянством погибоша царствие царства отринуша, светлии святость погуби, силнии силу испортиша, храбрии мечю ядь быци, багатии нищи быша, сдравили кольни быша и милостии скоро умроша»⁴⁵.

Для парафіяльних священників, котрі перебували у самій гушці життя пастви, не становило труднощів проілюструвати книжні тексти конкретними прикладами. Так, один п'яничка, добираючись додому, перечепився, упав у калюжу, де й захлинувся. Життя другого обірвалося після чергового нападу білої гарячки. Корчма та медуша – це місце, де ховається диявол, що спокушає людей на лихі вчинки. Ось чому актуального звучання набували сформульовані в біблійних книгах перестороги: «Не будь поміж тими, що жлуктять вино, поміж тими, що м'ясо собі пожирають, бо п'яниця й жерун збідніють, а сонливий одягне лахміття» (Пр. 23: 20–21).

Церква доступними їй засобами намагалася обмежити споживання вірянами п'яних напоїв. У популярному у XII ст. «Слові св. Василя Великого» зазначалося, що нормою випитого за обідом хмільного трунку, «по заповѣде святыхъ отецъ иже узакониша православнымъ», має бути три чаші. Четверта вже «есть от неприязни». Найбільшого осуду заслуговувала сьома чаша:

⁴³ Памятники древнерусского канонического права, часть первая (Памятники XI–XV в.). – №1. – Стб.16–17.

⁴⁴ Там же. – Дополнения. – №2. – Стб.350–351.

⁴⁵ Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины (Тексты и Заметки) / Подг. С.И.Смирнов // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Книга третья (двести сорок вторая). – Москва, 1912. – №40. – С.195.

«Егда испьютъ 7-ю чашу, еже есть богопрогнѣвателна, духа святого оскорбителна, ангель отгонителна, бѣсов възвеселителна. Ангелу же отшедшу от каждого человека а бѣсу приближуся и начнуть бѣсы своя потреби вносити, ово зависти и клеветы, а инѣ свары и лаяния, и за власы рванія, инѣ кровопролитне и убивство, инѣ же злободѣяние и блудъ и всяку нечистоту и студъ, инѣ же высокоумие и гордость, инѣ же игры бѣсовскыя и пѣсни и плясаніе, и что потреба многа глаголити, всяку кознь сатанинину»⁴⁶.

Заборонялося випивати під час посту. Хіба що «аще ли будетъ не мочно в посны дни пити квасу житного, ино нужи ради великая испити меду, как бы пьянства не слышати»⁴⁷. Тобто випивати потроху можна було – «нужи ради». Як повчав апостол Павло, «коли ви їсте, чи коли ви п'єте, або коли інше що робите – усе на Божу славу робіть!» (1 Кор., 10:31).

Свою особливу місію церква вбачала в тому, аби стримувати можновладців від нерозважливих учинків, закликала їх дотримуватися християнських норм у поведінці, і насамперед утримуватися від пияцтва. Розмірковуючи над питанням, чому трапляються добрі й лихі володарі, літописець розвивав думку про те, що

«аще бо кая земля оуправится пред Богом . поставляеть ей царя или князя праведна . любяща суд . и правду . и властеля оустраяеть . и судью правящаго судъ . аще бо князи правдивы бывають в земли . то ему многа отдаются согрѣшенья [земли] . аще ли зли и лукави бывають . то болше зло наводитъ Богъ на землю . понеже то глава есть земли . так бо Исаия рече . согрѣшиша от главы и до ногу (Ис., 1, 6) . еже есть от царя и до простых людий . лють (горе – В.Р.) бо граду тому в немъ же князь оунъ (Екл., 10, 16) любяи вино пити съ гусльми . и съ младыми свѣтники . сяковыя бо Богъ даеть за грѣхы . а старыя и мудрыя отиметь»⁴⁸.

Натомість похвали вдостоені ті князі, хто «не помрачи ума своего пьянством». У літописному некролозі на смерть Всеволода Ярославича, уміщеному в «Повісті временних літ» під 1093 р., із-поміж інших його чеснот було те, що «вздержася от пьянства и от похоти . тѣмъ любимъ бѣ отцем своимъ»⁴⁹. Його син Володимир Мономах у своєму «Повчанні» також застерігав власних дітей ухилитися від п'янства («лжѣ блюдися и пьянства . и блуда . в томъ бо душа погыбаеть и тѣло»)⁵⁰.

Проте далеко не кожному з руських володарів удавалося не заплямувати своє ім'я пияцтвом та розпустою. Грішив цим, наприклад, галицький князь Володимир Ярославич. Коли він по смерті батька від 1188 р. почав княжити в Галицькій землі, то пристрастився до чарки («бѣ бо любезнивѣхъ питию многому . и доумы не любяшеть с мужи своими»). А на додачу ще й поклав око на якусь попівну («и поя оу попа жену и постави собѣ женоу»)⁵¹. Галицькі бояри, підбурювані Романом Мстиславичем, що й сам замірявся на галицький стіл, виступили проти свого князя, кажучи, «не хочемъ кланятися попадѣ . а хочемъ ю оубити . а ты гдѣ хочеш тоу за тя поимемъ».

⁴⁶ Слово святого великого Василя о том, како подобаетъ вздерживатися от пьянства // Памятники древнерусской церковно-учительной литературы. – Вып.3 / Изд. журнала «Странник», под ред. проф. А.И.Пономарева. – Санкт-Петербург, 1897. – С.95–96.

⁴⁷ Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины (Тексты и Заметки). – С.228. Пор.: *Лука Жидята*. Поучение к братии // Памятники древнерусской церковно-учительной литературы. – Вып.1. – Санкт-Петербург, 1894. – С.14–16.

⁴⁸ Лаврентьевская летопись. – Стб.139–140.

⁴⁹ Там же. – Стб.216.

⁵⁰ Там же. – Стб.246.

⁵¹ Ипатьевская летопись. – Стб.659.

Володимир, прихопивши скарбницю та попадо з синами, утік під захист угорського короля Бели, котрий погодився допомогти йому повернути Галич, де на той час уже утвердився Роман. Однак у невдовзі захопленому місті Бела посадовив свого сина Андрія. Натомість Володимира Ярославича він силоміць забрав назад в Угорщину, де тримав разом із сім'єю в полоні. Лише за два роки колишньому галицькому князеві вдалося вирватися з угорської неволі. Цю історію Київський літопис подає під 1190 р.:

«Того же лѣта .оускочи Володимерь Ярославичъ . изъ Оугоръ . из вежѣ каменое . тоу бо держашеть король и с попадею его . и с двѣма дѣтѣма . поставлень бо бѣ емоу шатер на вежи . он же изрѣзав шатер . и сви собѣ оужище . и свѣсися отоуду доловъ . от сторожи же его . бяста емоу два во приязнь . яже и доведоста земли Немѣчкыя . ко цареви Нѣмѣцкому»⁵².

Тим німецьким «царем» був Фрідріх Барбаросса. Довідавшись, що Володимир є сестричем його доброго знайомця – суздальського князя Всеволода Юрійовича, він прийняв його та допоміг (щоправда небезкорисливо й чужими руками) повернути цьому п'яничці Галич.

Там, де ллеться вино, розігруються життєві драми, ламаються долі та нерідко проливається кров. Згадаймо, наприклад, криваву драму, що розігралася 1175 р. при дворі Андрія Боголюбського на Суздальщині. Злочинці, які зазіхнули на життя князя, наважилися на вбивство, коли добряче хильнули вина: «Шедше в медушу и пиша вино . сотона же веселяшеть их в медуши . и служа имъ невидимо поспѣвая я и крѣпя их»⁵³. Фатальну роль відіграло пияцтво й у долі литовського князя Войшелка. Замолоду він був затятим язичником, що розважався щоденними вбивствами своїх одноплемінників. Близько 1262 р. його сестру було віддано заміж за сина Данила Галицького – Шварна. Невдовзі Войшелк навернувся у християнську віру. Надумавши прийняти монаший чин він подався до Галича. Там охрестив Данилового онука Юрія Львовича, а потім пішов у «город Полоний», до ігумена Григорія в монастир, де постригся у ченці. Через три роки він вирішив податися на Святу Гору, але все ж повернувся у свій Новгородок, де поставив монастир на березі Німана. Після трагічної загибелі свого батька – князя Міндовґа він скинув чернечу рясу й почав княжити в Литовській землі. Діяльну участь в урядуванні брав і Шварно Данилович, який успадкував княжіння Войшелка після того, як останній зрікся князювання та знову постригся у ченці. На цей раз він обрав монастир св. Даниїла Стовпника в Угровську, кажучи: «Се ми зде . близь мене сын мои Шварно . а другии господинъ мои . отець князь Василко (володимирський князь Василько Романович – В.Р) . а тѣма ся имоу оутѣшивати»⁵⁴. Проте Лев Данилович не міг змиритися з тим, що Войшелк – хрещений батько його сина Юрія – віддав ласий шмат Литовської землі не йому, а Шварнові. Обравши слушну нагоду, Лев звернувся до Василька Романовича з проханням про зустріч із ним, на яку той запросив би Войшелка. Останній, як свідчить літопис, боявся Лева й не хотів їхати на цю зустріч до Володимира, але за Васильковою порукою все ж поїхав і зупинився в монастирі св. Михайла Великого. Ця згубна для Войшелка зустріч, звісно, не обійшлася без застілля. Його влаштував на своєму дворі німецький купець: «Марколт же Нѣмѣчинь . зва к собѣ . всѣ князѣ на обѣд . Василка . Лва Воишелка . и начаша обѣдати . и пити и веселетися». Далі події розвивалися стрімко:

⁵² Там же. – Стб.666.

⁵³ Там же. – Стб.586.

⁵⁴ Там же. – Стб.867.

«Василко же напився поѣха домовъ спать . а Воишелкъ поѣха до мана-
стыря . одеже стояшеть . и по сем Левъ примха к нему в монастырь . и
поча молвити Воишелкови . куме напимся . и начаша пити . дьяволь
же исконѣи не хотя добра . чловечкому родоу . и вложи во сердце Лвови .
оуби Воишелка . завистию . оже бяшеть . даль землю Литовскоую . братоу
его Шварнови . и такъ бысть конѣць оубитья его спрятавшє тело его . и
положиша . во церкви святого Михаила Великаго»⁵⁵.

Доволі необачно було пиячити під час воєнних походів, адже нерідко для учасни-
ків хмільної учти це оберталось поразкою. Наприклад, напередодні вирішальної бит-
ви за Київ, що сталася поблизу Любеча пізньої осені 1015 р. між військами Ярослава
Мудрого та Святополка Окаянного, останній вирішив внести розмаїття у тримісячний
польовий побут, «и всю ноць пилъ бѣ с дружиною своею»⁵⁶. Це бенкетування визна-
чило долю його війська. Удосвіта Ярославові новгородці, які стояли на правому березі
Дніпра, непомітно переправилися через річку, повідштовхували ворожі човни від бе-
рега й загнали Святополка з дружиною на покрите кригою озеро. Коли ж лід не ви-
тримав такої кількості людей і проломився, Ярослав здобув перемогу.

Подібна халепа трапилася і з підпилими уграми в 1151 р. Напередодні битви
Мстислава Ізяславича з галицьким князем Володимиром загопи угорських воїнів,
надані королем у поміч Мстиславові, стали табором біля міста Сапогиня, де ота-
борилися й полки Мстислава. Дорогобузький князь Володимир Андрійович, який
був союзником Володимира, вислав у дар Мстиславові та уграм «питья много». У-
певнившись у тому, що все йде як задумано, він потай дав знати Володимирові:
«Мстиславу пьючи со Оугри же пьяни величахуся а мы с тобою же бьем». І хоч обач-
ливий Мстислав перед тим, як лягти спати, розставив навколо табору варту, напад
заскочив зненацька. Князь скочив на коня й заходився піднімати угрів на бій. Та
ті «лежаху пьяни яко мертви»⁵⁷. Цим і скористався Володимир, захопивши усіх у
полон. Натомість сам Мстислав утік до Луцька.

Так само зненацька був заскочений воїнами Володимира Ізяславича в київ-
ському Білгороді 1150 р. син князя Юрія Долгорукого Борис, котрий разом із бать-
ком вів запеклу війну за Київ. Злегковаживши небезпекою, той саме бенкетував із
дружинниками та з місцевими попами («пьяшеть в Бѣлгородѣ . на сѣньници . с
дружиною своєю и с попы Бѣлогородьскими») ⁵⁸. Коли б черговий митник не встеріг
моста через Ірпінь, не підняв його, то захопили б Бориса – піднялася паніка, засур-
мили труби й Борис, почувши це, утік до батька в Київ.

Пияцтво, як бачимо, не було на добро ані князям, ані їхнім дружинникам і
боярам, як й іншим людям, що надто захоплювалися хмільними напоями. Ті вина
та меди вже давно випиті, а вікові рецепти їх приготування забуті. Хоч і не зна-
йшлося в Русі поета, який би, подібно до шотландця Р.Бернса, оспівав їх чари, але
в доступних нам писемних джерелах, мов на денці спорожнілих чаш, залишили-
ся дорогоцінні візерунки, з яких і витинаються яскраві, із п'янким присмаком за-
мальовки. Хмільні учти та бенкетування в Київській Русі були природним, орга-
нічним засобом людського спілкування, важливим елементом соціальних зв'язків,
невід'ємною складовою системи суспільної комунікації. За посередництва спільного
застілля стверджувалася й у наочній формі реалізовувалася соціально-психологіч-
на єдність громадських колективів. У суспільно-політичному житті, роз'ятреному

⁵⁵ Там же. – Стб.868.

⁵⁶ Лаврентьевская летопись. – Стб.142.

⁵⁷ Ипатьевская летопись. – Стб.441–442.

⁵⁸ Там же. – Стб.415.

міжкнязівською ворожнечею, аристократичний кодекс застїля нерїдко ставав чи не найбільш ефективним засобом послаблення напруги, зняттям пошуку порозуміння. Такою ж була й соціальна природа трапез, улаштовуваних із нагоди родинних, церковних свят, інших значущих подїй. І все ж характерний для будь-якого суспільства порок побутового пияцтва не став визначальною рисою повсякденного життя Київської Русї.

REFERENCES

1. Gerodot. [1972]. *Istoriya v devyati knigah*. Per. i prim. G.A.Stratanovskogo. Leningrad. [in Russian].
2. Gurevich, A.Ya. [1970]. *Problemy genezisa feodalizma v Zapadnoy Evrope*. Moskva. [in Russian].
3. Gurevich, A.Ya. [2003]. Pir. *Slovar srednevekovoy kultury*, 359–360. Moskva. [in Russian].
4. Hrushevskiy, M. [1991]. *Istoriia Ukrainy-Rusy, 1*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Hrushevskiy, M.S. [2004]. Vyimky z zherel do Istorii Ukrainy-Rusy: do polovyny XI viku. *Tvory u 50 t., 6*. Lviv. [in Ukrainian].
6. Kovalenko, V. [2002]. Skarb Olhovychiv. *A se yego srebro: Zbirnyk prats na poshanu chlena-korespondenta NAN Ukrainy Mykoly Fedorovycha Kotliara z nahody yoho 70-richchia*, 117–138. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Le Goff, Zh. [2001]. *Srednekovyyi mir vobrazhaemogo*. Moskva. [in Russian].
8. Lipets, R.S. [1969]. *Epos i Drevnyaya Rus*. Moskva. [in Russian].
9. Pashkevych, H.O. [2010]. Paleoetnobotanichni doslidzhennia давноруського часу та середновіччя на території України. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy, 1*, 477–483. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Rychka, V.M. [2019]. *Veshchiy Oleg v istorii i pamyati*. Sankt-Peterburg. [in Russian].
11. Voronin, N.N. [1948]. Pishcha i utvar. *Istoriya kultury Drevney Rusi, 1*, 271–272. Moskva; Leningrad. [in Russian].

Volodymyr Rychka

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Chief Research Fellow,

Sector of Research on the History of Kyivan Rus,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), wolr@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8037-4106>

"Joyfulness of Rus'...":

Drinking as a Social Phenomenon of Ancient Rus' State

Abstract. The article explores the daily life of ancient-Rus' communities in such specific manifestations as hop feasts and banquets. **The purpose of the research** is to study the functions of the code of feast in the culture of Rus' and their role in social practice, to understand drinking as a social phenomenon of Kyivan Rus'. **The methodological basis** of the study is the principle of historicism, focused on the knowledge of the structures of everyday life, the social nature of drinking as a phenomenon of socio-political life of Rus'. **The scientific novelty** of the research is that it is the first in Ukrainian historiography a comprehensive socio-anthropological study of the phenomenon of drinking in Kyivan Rus', which attempts to stratify the codes of the feast as a form of social communication of ancient communities, to identify meaningful filling of their social functions. **Conclusions.** The study found that consumption of hop drinks was an important component of the daily life of Rus' communities. No significant family events and social affairs were complete without drinking: births, marriages, and commemorations were accompanied by hop records. Feasts in Kyivan Rus' were not only utilitarian and consumerist, but also played an important social function. They were an integral and very important part of the system of public communication, one of the means of social communication and a tool of understanding. The "feasts" arranged by the authorities of Kyivan Rus' for the purpose of its legitimation and representation became institutional in nature. With the help of a common feast, the social and psychological unity of social groups, communities and corporations was realized and in a visual form. Such banquets represented one of the most essential forms of social communication, imbued with the emotional attitudes of participants of a common meal. Cloud records in Rus' were a natural and organic means of human communication, an important hub of social connection. The vice of everyday drinking, characteristic of any society, was not a defining feature of everyday life in Kyivan Rus'.

Keywords: Kyivan Rus', daily life, feast's codex, wine, feast, drinking, social communication.